

Ольга Борисівна Петрович,

аспірант кафедри педагогіки
Вінницького державного
педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна

УДК 373.5:[159.928.23:82]

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

В статті дано определение понятия «литературная одаренность», определены ее компоненты, представлены современные аспекты проблемы и взгляды на нее ведущих ученых. Рассмотрены психолого-педагогические особенности работы учителя-словесника с литературно одаренными учащимися, учитывая при этом их специфические возрастные особенности. Сформулированы особенности развития одаренности старшеклассников в системе литературного образования.

Ключевые слова: литературная одаренность, способности, литературное творчество, творческая образовательная среда.

The article deals with the concept of «literary giftedness», its component parts are determined, the modern aspects of the problem and the views of leading scientists are presented. Psychological and pedagogical features of the philology teacher's work with literary gifted students according to their specific age are considered. The characteristics of literary gifted students are formulated.

Key words: literary giftedness, ability, literary creativity, a creative learning environment.

У наш час навчально-виховна діяльність має бути спрямована на розвиток творчих здібностей учнів, формування навичок самоосвіти та самореалізації, готовності до участі в інноваційних процесах, тому такі освітні потреби не може задовольнити навчання, орієнтоване на «середнього» учня. Це засвідчує й чинна програма з української літератури, у «Пояснювальній записці» якої чітко прописано спрямування на «розвиток літературно-творчих здібностей учнів, їхнього загальнокультурного рівня, всебічно розвиненої особистості, здатної до самоосвіти, самопізнання та пізнання навколишнього світу, самоаналізу, самовираження та самовдосконалення, через ознайомлення учнів із світом прекрасного, через розкриття краси мистецтва слова, високих моральних якостей людини, втілених у художніх творах» [11]. Тому особливої актуальності набуває дослідження проблеми особливостей розвитку літературної обдарованості шкільної молоді.

Огляд психолого-педагогічної літератури засвідчив, що в останнє десятиліття вивченню обдарованості надається належна увага, зокрема таким її аспектам:

- психолого-педагогічним особливостям обдарованих особистостей та їхньому розвитку (Б. Ананьєв, Л. Виготський, В. Дружинін, О. Кульчицька, Н. Лейтес, О. Логінова, Н. Максимчук, О. Матюшкін, В. Моляко, О. Музика, С. Рубінштейн, А. Савенков, Б. Теплов, Г. Шилякова, В. Юркевич);

- генезі, виявленню та розвитку обдарованості та інтелекту на різних вікових етапах (В. Алфімов, О. Брушлинський, І. Волощук, Ю. Гільбух, В. Давидов, Б. Ельконін, Н. Завгородня, В. Крутенький, О. Кульчицька, В. Паламарчук, Г. Сазоненко, Б. Теплов та ін.);

- психологічним особливостям діяльності вчителя з обдарованими учнями (О. Антонова, О. Нікольська, Н. Поліхун);

- творчому розвитку як передумові обдарованості особистості (Л. Виготський, А. Матюшкін, Б. Теплов та ін.).

Питання літературної творчості учнів розглядалась такими провідними науковцями, як П. Білоусом, Н. Волошиною, Л. Жабицькою, Г. Іоніним, М. Кудряшовим, О. Куцевол, Н. Молдавською, В. Недільком, Є. Пасічником, Б. Степанишиним, Г. Токмань, В. Цимбалюком, З. Шевченко та іншими. Проте проблема розвитку обдарованості старшокласників у системі літературної освіти залишається актуальною та потребує подальших досліджень.

Мета статті – з'ясувати особливості розвитку літературної обдарованості учнів у старшій ланці загальноосвітнього навчального закладу.

Наразі реформування освіти детермінує нову якість навчання та виховання підростаючого покоління, здатного до самоосвіти, самопізнання, осмисленого

визначення подальшого життєвого шляху. Визначальна позиція у цьому процесі належить особистості вчителя, у професійній діяльності якого проведення навчальних занять невіддільне від позакласної діяльності з предмета, що забезпечує безперервність та гуманізацію навчання, розвиває здібності й обдарування учнів.

Серед обдарованих учнів учені виокремлюють таких, які мають високий рівень розвитку літературних здібностей і для яких характерна моральність, духовний розвиток, культура емоцій у ставленні до естетичного світу явищ, людей, тобто літературно обдарованих учнів. Тому важливою для нас є потреба в дослідженні особливостей розвитку такої обдарованості шкільної молоді.

Н. Молдавська визначає літературну обдарованість, як здатність мислити художньо словесними образами, а також відтворювати й осягати нові та оригінальні образи і сюжети тих творів літератури, що вивчає учень [6]. У свою чергу П. Білоус літературну обдарованість називає «особливим ладом словесної творчості» [1].

На нашу думку, *літературну обдарованість* можна трактувати, як комплекс літературних задатків і здібностей, розвинене художньо-образне мислення учнів і стійке бажання та здатність до мистецтва слова, що за сприятливих умов обумовлюють успішність їхньої діяльності.

Л. Жабицька зауважує, що у старшому шкільному віці в учнів стрімко розвиваються літературні здібності [3], серед основних компонентів яких вона називає розвинену уяву, здатність до сприйняття метафоричної мови творів мистецтва слова, розуміння ідейно-сміслового значення художніх деталей, асоціативне сприйняття образу, емоційність реакції на особливе бачення, світосприйняття письменника, сформованість поняття про літературні прийоми, критерії гарного естетичного смаку.

Нам імпонує характеристика літературної обдарованості О. Куцевол такими здібностями, як «творча спостережливість, довготривала пам'ять, розвиненість сенсорних відчуттів, сила уяви та фантазії, легкість і розкутість асоціювання, здатність перевтілюватися у створюваний образ, інтуїція, творче мислення, дотепність, володіння словом тощо» [5].

Солідарні також з думкою М. Коновальчук, яка на основі аналізу різних підходів до визначення компонентного складу творчих і літературних здібностей (О. Мелік-Пашаєв, З. Новлянська, З. Юрченко та ін.) розробила структурну єдність *мотиваційної* (схильність до занять літературною творчістю, бажання висловитись, творчий інтерес, почуття захопленості, прагнення отримати похвалу тощо) та *інструментальної складових* (художнє сприймання, емоційна вразливість, здатність до співпереживання, творча уява, художньо-образне мислення, чутливість до слова, багатство словникового запасу тощо) [4]. Це дозволяє припустити, що процесом розвитку літературно-творчих здібностей можна керувати, тобто розвивати кожен із компонентів.

З метою успішного та продуктивного розвитку літературної обдарованості старшокласників учителю-словеснику необхідно:

1. Залучати учнів до практичної діяльності творчого характеру, що слугуватиме їм поштовхом до літературної творчості. Так, аксіоматичною стала думка вітчизняних учених (Б. Ананьєва, В. Данкова, В. Кирєєнка, О. Ковальова, В. Крутецького, Н. Лейтеса, О. Леонтєєва, В. М'ясищева, К. Платонова, С. Рубінштейна, Б. Теплова та ін.) щодо зумовленості розвитку здібностей у діяльності особистості, адже в ній особистість «виявляє ті властивості психіки, що називаються здібностями, якщо вона успішно цю діяльність здійснює, а також оскільки в діяльності розвиваються ці властивості» [2].

2. Приділяти особливу увагу художньо-образній творчості учнів, окрім того, ця діяльність має бути *систематичною* та розпочинатися ще у початковій та основній школі.

3. Інтенсифікувати самостійну діяльність учнів, використовувати проблемність під час вивчення української літератури. Така діяльність формує в них гнучкий розум та творчі літературні нахили. Б. Степанишин переконливо обґрунтовує необхідність створення таких умов, адже вони забезпечують активне включення учнів «в діяльність з власної ініціативи, де найповніше виявляються їх потреби у пізнанні, творчості, самовираженні, комунікативній активності» [9].

4. *Створити креативне освітнє середовище*, де б панувала атмосфера доброзичливості, взаєморозуміння та згуртованості, стимулювалися вільне висловлювання думок, ідей, можливість вибору шкільною молоддю форм і методів навчально-виховної діяльності. Так, Г. Токмань звертає увагу на те, що для старшокласників властиво звертатися до власної творчості, тому «необхідно створити атмосферу схвалення творчості, поваги до неї ... Література є не тільки предметом вивчення, але й полем для творчої діяльності» [10].

5. *Залучати до літературної творчості не лише учнів з актуальною обдарованістю, а й з потенційною*. Зокрема, Н. Волошина, за М. Рибниковою, рекомендує «охоплювати позакласною діяльністю більше учнів, не лише обдарованих дітей, але й тих, які виявляють інтерес до літератури і мистецтва» [7].

6. Виконувати роль *фасилітатора* з метою забезпечення сприятливих умови для продуктивної освітньої діяльності та прояву творчої активності учнів. У цьому також переконує О. Куцевол, яка стверджує: «вивчення літератури потребує специфічної форми інтеракції вчителя й учнів – спілкування, що ґрунтується на принципах відкритості, ширості, свободи й рівноправного партнерства» [5].

7. Звертати увагу на *індивідуально-вікові особливості* в літературному розвитку учнів. Особливо значущою є думка Є. Пасічника з цього приводу, що «в кожному віці власні психолого-педагогічні особливості навчально-пізнавальної діяльності, можливості, на які ми не можемо не зважати, організовуючи вивчення художнього твору, будуючи навчальне заняття літератури» [8].

Аналіз опрацьованої джерельної бази дозволяє стверджувати, що розвиток літературної творчості учнів 9–11 класів можливий на основі впровадження певної системи організації освітнього процесу.

За Є. Пасічником і Н. Волошиною, вагому роль у розвитку літературної творчої діяльності учнів відводимо *позакласній діяльності*. Підтримуємо міркування Н. Волошиної, яка серед ефективних форм позакласної діяльності у процесі вивчення літератури в навчальному закладі, де активно розвивають творче мислення та літературно-творчі здібності учнів, називає літературні вечори, концерти, вечори власної учнівської творчості, видання шкільного літературного альманаху, конкурси на кращий учнівський твір, літературні олімпіади, екскурсії, зустрічі з письменниками, людьми різних професій, учасниками героїчних подій, літературні вікторини, наукові конференції шкільної молоді, читацькі конференції, літературні диспути, драматичні, літературно-мистецькі та літературно-творчі гуртки тощо. Науковець зауважує, що частіше літературно обдаровані учні об'єднуються в літературно-творчий гурток, основне завдання якого – «навчити учнів образно мислити, відтворювати засобами слова власні думки, почуття, розуміння навколишнього» [8]. Для цього, на думку вченої, потрібно проводити літературні вправи: написання етюдів, відгуків на прочитану книжку, переглянутий фільм, спектакль, прослуханий музичний твір, стаття в газету, збирання фольклору, оформлення матеріалів про екскурсію тощо.

Методи навчання мають максимально спонукати учнів до самостійної активності, стимулювати до літературної творчості. Тому доречним буде використання проблемного, частково-пошукових і дослідницьких, інтерактивних методів і прийомів, сучасних засобів навчання, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ).

Застосування прийому *«інсерт»* навчить літературно обдарованих учнів позначати на полях власні думки під час прочитання художніх творів, літературно-критичних матеріалів тощо. Такими помітками можуть бути: «V» – відоме, «+» – нове, «-» – думав інакше, «?» – не зрозумів, є запитання. Цей прийом доцільно використовувати з метою глибшого осмислення прочитаного. Можливий такий алгоритм його використання:

1) індивідуальна робота з художнім твором, розставлення поміток;

2) робота в парах чи в групах: обговорення тексту, особлива увага при цьому звертається на позначки зі знаком «?»;

3) обговорення всіма учнями твору, зокрема нез'ясованих питань.

Цікавим і корисним видом діяльності для літературно обдарованих учнів стане відгадування «друдлів», тобто невеличких зображень. Кожному зі старшокласників пропонується придумати 3–5 варіантів опису того, що зображено на одному з «друдлів» на прикладі художнього твору, що вивчається. Правильної відповіді його відгадки немає. Так, варіантами

опису «друдла» (див. рис. 1) ситуаціями з повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» можуть бути такі: лісовики пасуть свою маржинку (худобу); Іван випасає корів, а Марічка – овечок; Юра розганяє бурю, стоячи на вершечку гори; нявка веде Івана на верховину; танок Івана з чугайстром тощо. Виконання такого завдання дозволяє розвивати асоціативне мислення, гнучкість мислення, літературні творчі здібності шкільної молоді.

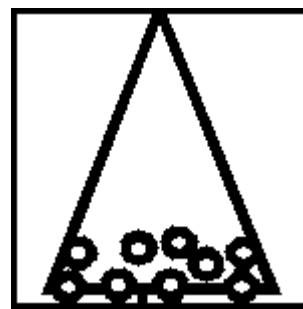

Рис. 1. Друдл

Не менш захопливим для літературно обдарованих учнів стане проведення *змагання рекламних агенцій* «Мотрине серце з перцем» і «Поетична душа Мелашки» за соціально-побутовою повістю І. Нечужа Левицького «Кайдашева сім'я».

Зважаючи на динамічний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, зростає їх вплив на освітній процес. Отже, вважаємо за доцільне використовувати можливості ІКТ під час позакласної діяльності з літературно обдарованими учнями з метою зацікавлення кожного учня, диференціації й індивідуалізації навчально-виховної діяльності, збільшення самостійної пошуково-дослідної діяльності, підвищення творчого потенціалу, урізноманітнення форм і видів роботи. Так, пропонуємо старшокласникам створити мультиплікаційні комікси за вивченим художнім твором, наприклад, п'єсою І. Котляревського «Наталка Полтавка», за допомогою будь-якого відомого учням Інтернет-ресурсу (<http://www.toondoo.com/>, <http://www.pixton.com/>). Для створення нового проекту в спеціальному вікні відкривається папка із заздалегідь намальованими скетчами, обирається шаблон розбивки сторінки на фрагменти. Потім туди перетягують скетчі, слідом за ними на малюнки розмішують хмаринки, куди вписують текст (звісно, тип і розмір шрифтів можна змінювати).

З метою підвищення інтересу до літературної творчості пропонуємо обдарованій шкільній молоді попрацювати з *«хмарами слів»*. Перш за все, учні уважно вивчають «хмару» запропоновану вчителем, оцінюють наскільки її текстове наповнення відповідає тематиці позакласного заходу, свою відповідь обґрунтовують. Потім старшокласники власноруч створюють «хмарки слів» до тем позакласної діяльності з використанням визначених ключових слів (див. рис. 2). У цьому допоможе низка Інтернет-ресурсів (<http://www.tagxedo.com/>, <http://www.wordle.com/>).

Рис. 2. «Хмарка слів» до комедії І. Карпенка-Карого «Хазяїн»

net/, <http://worditout.com/>, <http://tagul.com>, http://www.imagechef.com/ic/word_mosaic/). Більшість з них не вимагають реєстрації та надають можливість генерувати «хмари» з тексту, що вводить користувач, змінювати розмір і колір слів та фону.

Також потрібно залучати учнів до *науково-дослідної діяльності*. Підготовка шкільною молоддю різних видів дослідження (читацьких, біографічних, художніх, бібліографічних, краснзнавчих, історичних, мистецтвознавчих, перекладознавчих, літературознавчих) сприяє розвитку необхідних читацьких умінь та навичок, пробуджує інтерес до аналітичної діяльності з літературним текстом. Серед видів навчальної діяльності, що впливають на розвиток пошукових умінь та навичок учнів, доцільно зазначити такі: складання бібліографії до теми дослідження; збір матеріалу та його обробка; складання плану дослідження, визначення його мети, завдань та гіпотези; підготовка рефератів, доповідей і повідомлень проблемно-дискусійного та компаративного характеру; написання робіт на конкурс МАН тощо.

Таким чином, розвитку літературної обдарованості шкільної молоді сприятиме збагачення та поглиблення змісту навчального матеріалу, його проблемність, а також індивідуалізація та диференціація навчальних завдань з можливістю використання ІКТ.

Таким чином, під час організації та проведення систематичної діяльності з літературно обдарованими учнями потрібно зосередити власну увагу на тих методах, прийомах, формах і видах діяльності, які б їх зацікавили, враховували інтереси, індивідуально-вікові особливості, створювали ситуацію самостійності мислення, порушували актуальні проблеми та здійснювалися у творчій атмосфері освітнього середовища. При цьому після завершення виконання літературно творчих завдань старшокласники повинні отримати конкретний результат своєї діяльності, що передбачає впровадження проектної методики з урахуванням діяльнісного й особистісно орієнтованого підходів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в необхідності окреслення теоретико-методологічних засад формування готовності майбутніх учителів-словесників до організації позакласної роботи з літературно обдарованими учнями та їх експериментальне дослідження.

Використані літературні джерела

1. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості: Лекції / П. В. Білоус. – Житомир: Рута, 2009. – 336 с.
2. Бодалев А. А. О направлениях и задачах научной разработки проблемы способностей / А. А. Бодалев // Вопросы психологии. – 1984. – № 1. – С. 119–124.
3. Жабицкая Л. Восприятие художественной литературы и личность: Литературное развитие в юности / Л. Жабицкая. – Кишинеу: Изд-во «Штиинца», 1974. – 135 с.
4. Коновальчук М. Розвиток літературно-творчих здібностей молодших учнів засобами різних видів мистецтв / М. Коновальчук // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика: Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 6. – С. 110–116.
5. Куцевол О. М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія) / О. М. Куцевол. – К.: Освіта України, 2009. – 464 с.
6. Молдавская Н. Д. Литературное развитие школьников в процессе обучения / Н. Д. Молдавская. – М.: Педагогика, 1976. – 224 с.
7. Наукові основи методики літератури: Навч.-метод. посібн. / Н. Й. Волошина, О. М. Бандура, О. А. Гальонка та ін.; За ред. Н. Й. Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002. – 344 с.
8. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навч.-метод. посібн. для студ. вищих закладів освіти / Є. А. Пасічник. – К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.
9. Степанишин Б. І. Література – вчитель – учень (Самостійне вивчення учнями літератури): Посібн. для вчителя / Б. І. Степанишин. – К.: Освіта, 1993. – 240 с.
10. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція / Г. Л. Токмань. – К.: Міленіум, 2002. – 320 с.
11. Українська література. 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям (профіль української філології). Профільний рівень / Уклад.: М. Г. Жулинський, Г. Ф. Семенюк – керівники авторського колективу; Р. В. Мовчан, М. М. Сулима, Н. В. Левчик, М. П. Бондар, О. А. Камінчук, В. І. Цимбалюк; За заг. ред. Р. В. Мовчан. – К.: Грамота, 2011. – 152 с.